

***Uneven Citizenship: Minorities and Migrants
in the Post-Yugoslav Space,***
**eds. Gëzim Krasniqi, Dejan Stjepanović, Routledge Taylor
& Francis Group, London & New York 2016, ss. 109**
(Anna Jagiełło-Szostak)

Kwestie mniejszości narodowych/etnicznych i migrantów w państwach post-jugosłowiańskich są istotnym elementem polityk wewnętrznych (polityki etnicznej, polityki społecznej, polityki bezpieczeństwa), jak i polityki międzynarodowej (aspekty dotyczące relacji bilateralnych, regionalnych jak i kwestii związanych z integracją ze strukturami NATO i Unii Europejskiej oraz procesem budowania pokoju przez organizacje międzynarodowe). Na status mniejszości narodowych i migrantów wpływa szereg wydarzeń. Największe zmiany zachodziły podczas rozpadu Jugosławii i konfliktów etnicznych w latach 90., co przyczyniło się do transformacji ustrojowo-politycznych i ekonomicznych oraz demograficznych (przemieszczenia, wysiedlenia, migracje w ramach państw post-jugosłowiańskich, a także emigracja na „Zachód Europy”). Ponadto kryzys imigracyjny trwający od 2015 r. wskazał na słabe przygotowanie państw post-jugosłowiańskich do radzenia sobie ze wzmożonymi ruchami ludności.

Niewielkich rozmiarów publikacja (109 stron) pod redakcją Gëzima Krasniqia i Dejana Stjepanovicia porusza niezwykle ważny aspekt tzw. *nierównego obywatelstwa* (*uneven citizenship*) w państwach post-jugosłowiańskich. Poszczególne rozdziały ukazały się wcześniej w czasopiśmie pt. „Ethnopolitics” (zeszyt 14, numer 2) w marcu 2015 r. Sam tytuł książki „*Uneven Citizenship: Minorities and Migrants in the Post-Yugoslav Space*” wskazuje, iż w centrum badań znalazły się mniejszości narodowe/etniczne oraz migranci, zarówno w kontekście politycznym, jak i społecznym. Autorzy koncentrują się na wieloaspektowości etniczności (ethnicity). Ponadto wskazano na historyczny i społeczny rozwój grup etnicznych oraz publiczne zrozumienie, bardzo często dyskryminowanych pod względem prawnym i znajdujących się na marginesie życia państwowego, wspólnot. Jak zaznaczają redaktorzy, o byciu „niechcianym” świadczyć mogą problemy ze zdobyciem statusu mniejszości narodowej bądź otrzymaniem obywatelstwa (s. 2).

Książka składa się z sześciu rozdziałów, które odnoszą się do statusu, praw i obowiązków mniejszości narodowych/etnicznych, uchodźców, osób wewnętrznie przesiedlonych (Internally Displaced People's, IDP's – reemigrantów),

mniejszości romskiej oraz relacji między wspólnotami dominującymi/większościowymi i mniejszościowymi.

Rozdział pierwszy, przygotowany przez redaktorów książki i noszący ten sam tytuł, co opracowanie książkowe, wyjaśnia aspekty definicyjne, dotyczące obywatelstwa, nierównego obywatelstwa, relacji na linii państwo narodowe a obywatelstwo. Autorzy wskazują, za A. Wimmerem, iż z jednej strony nowoczesne zasady demokracji, obywatelstwa i suwerenności pozwalają na włączenie (*inclusion*) dużej części populacji do jednej wspólnoty, ale z drugiej strony rozwijają się nowe formy ekskluzywności oparte o kryteria narodowe i etniczne (s. 2). Wówczas dochodzi do paradoksalnej sytuacji, kiedy „nowoczesne zasady inkluzji powiązane są z etnicznymi i narodowymi formami wykluczenia” (s. 3). G. Krasniqi i D. Stjepanović zaznaczają także przeciwstawne tendencje. Z jednej strony, doktryna liberalna wprowadza uniwersalne obywatelstwo, gdzie państwo jest neutralne wobec różnych partykularyzmów w kontekście etniczności, kultury czy statusu społecznego. Z drugiej zaś strony, mniejszości pielęgnują „mity” etnicznej i kulturowej „neutralności”, liberalnego obywatelstwa, a także domagają się ponownej oceny powiązań między państwem, obywatelstwem i ich etniczną, kulturową i narodową przynależnością (s. 3). Ponadto, jak zauważają, grupy mniejszościowe chętniej wybierają separację na podstawie partykularnej tożsamości lub potrzeb „grupowych”, a nie włączenie do państwa multikulturowego lub pluralistycznego społeczeństwa (s. 4). Wymienione aspekty wywierają znaczny wpływ na grupy zamieszkujące obszar post-jugosłowiański. W dalszej części rozdziału Autorzy przedstawiają krótką historię przemian związanych z obywatelstwem w Jugosławii oraz omawiają różne ujęcia obywatelstwa zaprezentowane w poszczególnych rozdziałach.

Rozdział drugi, zatytułowany *Whose Rights, Whose Return? The Boundry Problem and Unequal Restoration of Citizenship in the Post-Yugoslav Space*, autorstwa Biljany Đorđević, koncentruje się na kwestii prawa do powrotu, które powinno być utrzymane jako jeden z priorytetów politycznych dla złagodzenia problemów granicznych w społeczeństwach post-konfliktowych. Jak zauważa, polityka powrotów IDPs, uchodźców, diaspory i deportspory¹ wskazuje na pewne formy nierówności w obywatelstwie, np. poprzez preferowanie jednego obywatelstwa nad

¹ Termin *deportspora* odnosi się do osób ponownie migrujących, których wnioski o azyl zostały odrzucone (osoby takie pozostają nieudokumentowane, są nielegalnymi migrantami lub kryminalistami), którzy siłą i wbrew ich woli zostali wydalen/deportowani z państwa, do którego migrowali. Po powrocie do państwa pochodzenia ponownie podejmują decyzję o migracji. Peter Nyers określa deportspore jako „odrzuconą diaspore” („abject diaspora”), których to przemieszczanie nie zostanie zatrzymane przez deportację. Zob. P. Nyers, *Abject cosmopolitanism: the politics of protection in the anti-deportation movement*, „Third World Quarterly” 2003, vol. 24, no. 6, s. 1070, [za:] B. Đorđević, *Politics of Return, Inequality and Citizenship in the Post-Yugoslav Space*, „CITSEE Working Papers Series” 2013, nr 29; *Deportspora: When deportation becomes a way of life*, <http://www.socant.su.se/english/about-us/news/deportspora-when-deportation-becomes-a-way-of-life-1.298867> (26 IV 2017).

innymi albo blokowanie powrotów tych, którzy nie są „pożądani” (s. 9). Autorka trafnie podsumowuje, iż

niesatysfakcjonujące przemiany demokratyczne, poprzez politykę powrotów w przestrzeni post-jugosłowiańskiej, są pewnego rodzaju ostrzeżeniem przed konsekwencjami aktualnych polityk powrotów, gdyż nie tylko zmieniają demografię i prawa obywateli, ale są także zabronione i przeniesione jako problemy do innych państw. Ponadto zawężają szansę na budowanie międzyetnicznego zaufania i wiary w równe możliwości politycznego wpływu i sprawiedliwości, które daje demokracja (s. 25).

Kolejny rozdział autorstwa Dejana Stjepanovicia pt. *Claimed Co-ethnics and Kin-State Citizenship in Southeastern Europe*, analizuje koncept tzw. „potwierdzonej współetniczności” („claimed co-ethnics”). Uważa on, za R. Brubakerem, iż „potrójne ogniwo/siec” (*triadic nexus*) zawierające: kin-state, państwo goszczące (*host state*) i mniejszości narodowe, mogłoby być rozwinięte o koncepcję „potwierdzonej współetniczności”. Jako przykłady podaje Wołochów w Albanii i Grecji oraz Buniewców w Serbii i Chorwacji.

Mniejszość romska jest przedmiotem rozważań rozdziału czwartego, zatytułowanego *Romani Minorities and Uneven Citizenship Access In the Post-Yugoslav Space*, autorstwa Juliji Sardelić. Omawia pozycję mniejszości romskiej w kontekście transformacji systemu obywatelstwa oraz w świetle rozpadu państwa jugosłowiańskiego. Jak wskazuje Autorka, nierówny dostęp do obywatelstwa jest uwarunkowany głównie poprzez: niekorzystną sytuację społeczno-ekonomiczną i kulturowe stygmatyzowanie, określane jako zmuszanie do bycia pomiędzy (*forced in-betweenness*) (s. 61).

W kolejnym rozdziale, autor Viktor Koska, opisuje integrację uchodźców serbskich z Chorwacji, którzy w latach 90. ubiegali się o ochronę państwa serbskiego. Autor zwraca przy tym uwagę na koncepcję nierównego obywatelstwa (*uneven citizenship*). Wśród politycznych przyczyn przymusowej migracji Serbów z Chorwacji, wskazuje na tezę forsowaną przez wielu badaczy, iż celem konfliktu było stworzenie etnicznie homogenicznych państw. Zakłada on, że manipulacje w polityce nadawania obywatelstwa odegrały istotną rolę w osiągnięciu tych celów oraz utrudniły powrót uchodźców do swoich domów, tamowały integrację „niechcianej mniejszości” lub wydłużały legalną integrację w państwach goszczących (s. 72). Jak konkluduje, Serbowie którzy pozostali w Serbii przynajmniej, że w dalszym ciągu posiadają relacje prawne i symboliczne z Chorwacją i „(...) paradoksalnie, dostęp do chorwackiego obywatelstwa był ważnym środkiem [ich – A.J.S.] integracji w Serbii (...)” (s. 81).

Ostatni rozdział, pt. *Equal Citizens, Uneven Communities: Differentiated and Hierarchical Citizenship in Kosovo*, autorstwa Gezima Krasniqia, analizuje aspekty

obywatelstwa w Kosowie, które określa jako hierarchiczne, co wynika z jednej strony „z pewnego mezaliansu między państwem *liberalnym* a praktyki *zróżnicowania grup*, z drugiej zaś strony z rzeczywistości społeczno-politycznej” (s. 86). Prezentuje, w jaki sposób wytworzyła się nierówność między grupami etnicznymi, pomimo zapewnień o równości wysuwanych przez wspólnotę międzynarodową (państwa, agencje i organizacje międzynarodowe), działającą na obszarze Kosowa i pomagającą w budowie i post-konfliktowej rekonstrukcji państwa. Zatem część wspólnot w Kosowie formułuje podstawę społeczeństwa i polityki, podczas gdy inne pozostają na peryferiach lub semi-peryferiach (s. 86). Autor wskazuje, iż państwo zdominowane jest przez główną grupę (Albańczyków), która nazywana jest: narodem tytularnym (*titular nation*), większością (*majority*), podstawową grupą mniejszościową (*core ethnic group*). Oficjalnie, wspólnoty etniczne włączone są w system społeczno-polityczny, jednak w praktyce Romowie, Aśkalije, Egipcjanie, także Goranie i Bośniacy, pozostają na peryferiach społeczeństwa (s. 100-101).

Kwestie migrantów i mniejszości narodowych pozostają nieuregulowane, pomimo zaangażowania instytucji międzynarodowych i głoszonych przez nich haseł, takich jak: budowa pokoju, społeczeństw multikulturowych, szerzenia demokracji, tolerancji i pokojowego współistnienia. Autorzy wskazali na głębokie podziały międzyetniczne oraz wykluczenie słabszych grup z równej partycypacji w państwach post-jugosłowiańskich.